

Тимошенко Т.С.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Красота А.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПСИХОЛОГІЧНА ТРАНЗИТИВНІСТЬ В ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРАХ ОСОБИСТОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕТОДИКИ Ш. ШВАРЦА

У статті розглядається проблема цінностей та ціннісних орієнтирів, які використовуються людьми для вибору та обґрунтування своїх дій, а також для оцінки інших людей, себе та подій виключно – як критерії. Таким чином, цінності є більшою мірою критеріями оцінки, ніж якості, властиві самим об'єктам. Стаття надає можливість зупинитись на психологічному аспекті проблеми, а також на методах його вивчення. Особлива увага приділена концепції та методології дослідження цінностей, а також результативності розробки Шварца, його опитувальника для вивчення індивідуальних відмінностей цінностей та їх систематизації. Натомість, дослідження, які проводилися останніми роками виявили цікаві зв'язки індивідуальних цінностей особистості, як з цінностями пов'язаними з роботою, змістом який вкладають у роботу люди – так і з тривогою та тривожністю, які відчують, а також із власним суб'єктивним благополуччям. Авторами підкреслюється, що новими та перспективними напрямками крос-культурних досліджень, є не, що інше, як взаємозв'язки цінностей із поведінкою, а також їх транзитивність з особистісними якостями людей. При цьому інструмент вимірювання повинен бути спрямований на вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій, як груп так і окремих індивідів. Висновки дослідження актуалізують важливість методики Шварца у вивченні цінностей особистості у кожному суспільстві, а також різниці між соціальними групами в межах однієї нації. Вони дозволили зрозуміти, що індивіди, які належать до однієї або різних соціальних груп, відрізняються в ціннісних пріоритетах, що відбивається на їх генетичній спадковості, особистому досвіді, соціальному статусі та впливі культури. Саме тому ціннісні пріоритети особистості є центральними цілями, які пов'язані з усіма аспектами її поведінки. У статті наголошується, що саме цінності є якісним індикатором для відстеження процесів соціальної та індивідуальної зміни, яка виникає в результаті історичних, соціальних та особистих подій.

Ключові слова: індивідуальні пріоритети, поведінка, соціальна поведінка, мотивація, нормативні ідеали, світоглядна парадигма, особистість, особистісні ідеали, цінності, ціннісні орієнтири.

Постановка проблеми. Сучасний життєвий простір особистості тісно пов'язаний з ціннісними орієнтирами, що виступають не лише регуляцією поведінки, а також осмисленням життєвого досвіду, самореалізації, розумінням пріоритетів, що, в свою чергу, впливає на якість взаємодії з соціальним середовищем. Орієнтування в системі цінностей відображають пріоритети життєдіяльності особистості, а також впливають на самовизначення та становлення самоідентичності. Актуальність даної роботи визначено необхідністю вивчення ціннісних орієнтирів за допомогою валідного інструменту, та розумінню, що це

дозволяє кількісно та якісно оцінити структуру ціннісної сфери, її динаміку та гармонізацію внутрішнього стану особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковий інтерес до проблем ціннісних пріоритетів особистості виявляли такі дослідники, як: П'єр Бурдьє, який пояснює, як соціальне середовище формує особистість і сприйняття; Макс Вебер про соціальний вплив та інтерпретації поведінки; Мілтон Рокич запропонував чітке визначення поняття «цінності» формує чітке уявлення про культурні та індивідуальні цінності (спираючись на цінності та ціннісні орієнтири), а виокремлення терміналь-

них і інструментальних цінностей створило підґрунтя для подальшого розвитку уявлень про цінності як рушійні сили поведінки людини; Шалом Шварц розробник універсальної теорії цінностей та один із найвпливовіших дослідників ціннісної сфери; Ульріх Білські – в дослідженні цінностей та порівнянні ціннісних орієнтацій. Важливе значення у сучасному науковому дискурсі займає соціокультурний підхід до розуміння цінностей, у межах якого цінності розглядаються – як домінуючий чинник розвитку суспільства: Абрагам Маслоу розробник поняття мета-потреб або цінностей вищого; Манфред Кох дослідник європейської інтелектуальної традиції; Толкотт Парсонс – дії індивіда в межах соціальних норм і цінностей.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз ціннісних орієнтирів особистості, а також визначення їх транзитивності завдяки методиці Ш. Шварца та його опитувальника у вивченні індивідуальних відмінностей цінностей та їх систематизації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні питання діагностики ієрархії системи ціннісних орієнтирів актуальне, незважаючи на наявність діагностичних методик. Дослідники, які вивчають ціннісні орієнтації користуються термінальними (цінностями-цільми). Цінності особистості можна також пов'язати й з класифікацією потреб. Дослідження цінностей повинно відображатися в особливостях інтерпретації інформації та дій досліджуваних. Згідно з дослідженнями Ш. Шварца, цінності мають важливе значення для розуміння різних соціально-психологічних явищ, а поведінка є найважливішим потенційним наслідком дії цінностей. Саме зв'язок між цінностями та поведінкою є центральним сенсом функціонування цінностей та їх змін у повсякденному житті, оскільки цінності реалізуються саме в поведінці.

Філософське обґрунтування цінностей складає одну з найбільш складних теоретичних проблем. Найбільш складним питанням аксіології вважається питання розрізнення справжніх цінностей від уявних. Адже насправді, сфера цінностей – це така сфера, де в переважній більшості проявляються людські пристрасті, інтереси, уподобання, що складає суб'єктивізм людини. Тобто, найважливішою характеристикою цінностей є почуттєва основа, іншими словами тут важливу роль відіграє саме ірраціональна складова людської свідомості. Інше розуміння цінностей полягає в тому, що вони є ніщо іншим, як інтересами, відокремленими у процесі розвитку самої історії завдяки розподілу праці у сфері духовного виробництва.

Вони виступають ідеалом і тим самим беруть участь у зворотному регулюючому впливі на відносини, а далі через них на соціальну практику. Цінності кожного суб'єкта тісно пов'язані з його потребами та інтересами. Останні у всіх ситуаціях мають свою кількісну і якісну визначеність. Виходячи з того, що індивіди об'єднуються у малі та великі групи, то кожне суспільство утворює надзвичайно складну і багаторівневу систему.

Шалом Г. Шварц розробив новий теоретичний і методологічний підхід до вивчення цінностей та опрацював концепції мотиваційної мети ціннісних орієнтацій, універсальності базових людських цінностей та модель динамічних відносин між ціннісними типами. Шварц підкреслює, що характеристики цінностей повинні відповідати принципу за яким вони відрізняються між собою: наприклад, цінність влади від цінності доброти. Дані відмінності Ш. Шварц пов'язує з мотиваційним змістом цінностей. Тобто одна цінність відрізняється від іншої мотиваційною метою. І тому, виключно завдяки універсальності потреб, такі цінності проявляються в усіх культурах. У такій інтерпретації цінності виступають у ролі когнітивних репрезентантів важливих людських цілей та критеріями вибору і оцінки людиною своїх дій або інших людей та явищ. Як складова процесу мотивації, цінності виконують регуляторну функцію, вони функціонують – як організаційний та регулюючий пристрій на індивідуальному та соціальному рівнях, а ціннісні типи перебувають у динамічних взаємовідносинах [6]. Загалом Шолом Шварц описує десять мотиваційних типів, а саме: влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброзичливість, традиція, конформіст і безпека. В ситуативній актуалізації цінностей Шварц в своїй теорії висуває ідею, що цінності існують саме на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів. На кожному з цих рівнів функціонують такі самі десять базових типів цінностей. Однак, розглядаючи особливості рівня нормативних ідеалів, важливо спиратися на рівні групи чи культури. У випадку ж аналізу цінностей індивідуальних пріоритетів, слід розглядати крізь призму окремої особистості. Саме тому цінності нормативних ідеалів є більш стабільними, оскільки їх основою є загальнокультурні чинники, а цінності індивідуальних пріоритетів транзитивні, тому що відображають особливості індивідуального досвіду людини. Тому при аналізі ситуативної актуалізації цінностей варто говорити про зміни або транзитивність на рівні індивідуальних прі-

оритетів. Своє бачення Шварц віалізує у вигляді схеми сумісності та конфліктності цінностей – ціннісне коло. Це власне є кругова модель, окремі секції якої відповідають ціннісним типам і чим ближче цінності окремих типів знаходяться один до одного, тим більш вони сумісні. І навпаки, цінності, що у протилежних секторах, є у конкурентних відносинах. Конкуренція між цінностями пов'язана з антагонізмом мотиваційних цілей, які вони реалізують. Ш. Шварц об'єднує десять ціннісних типів у дві біполярні осі вимірювання: перша є «відкритість змінам» – цінності самостійності й стимуляції на противагу збереженню чи консерватизму – цінності безпеки, конформності й традицій; другою виступає «самозвеличення» – цінності влади та досягнень – на протиставлення виходу за межі «Я» – цінності універсалізму й доброти, а цінності блоку «гедонізм» включають елементи як «відкритості до змін», так і «самозвеличення».

Цікавим видається те, що актуалізація цінностей певного типу може призвести до зниження значущості цінностей протилежної осі вимірювання, і навпаки, сприяти зростанню актуальності цінностей, що лежать на тій самій осі біполярної структури. Оскільки ціннісні типи утворюють інтегровану мотиваційну структуру, вони ув'язані в загальну систему. Така транзитивність виявляє тенденцію до зв'язку з подібними ціннісними

типами, які у структурі цінностей поряд. Відносини послаблюються в обох напрямках, за умови віддалення їх один від одного, а ступінь зв'язку типів цінностей при цьому знижується. Ціннісне ставлення до природи Шварц відносить до цінностей універсалізму, що утворюють самотрансцендентність [7]. При цьому значення природи як цінності зв'язується з естетичним переживанням і можливістю емоційного поєднання зі світом природи. При складанні свого набору цінностей Шварц провів аналіз нормативних вимог у різних світових релігіях і врахував зміст ціннісних методик, розроблених дослідниками самих різних країн. Відсутність у підсумковому списку цінності «екологічна безпека» є не випадковим і вказує на те, що на рівні буденної свідомості критерій екологічної доцільності поведінки не є нормативним.

Сучасне обґрунтування пропонує альтернативний спосіб, який групує цінності за критерієм вираження персональних характеристик і інтересів: особистісно-центровані – самостійність, стимуляція, гедонізм, досягнення, і влада; на противагу тим, які регулюють відносини з оточенням й впливами на них тобто соціально-центрований – універсалізм, доброта, традиція, конформність і безпека. Одночасно, це групує цінності в такі, які виражають само розширення без занепокоєння цінності росту: самостійність, універсалізм, доброта, стимуляція і гедонізм, проти



Рис. 1.

тих, які виражають самозахист, що базується на занепокоєнні: цінності захисту: безпека, влада, досягнення, конформність, і традиція. Оскільки теорія вважає, що сфера цінностей – це мотиваційний континуум, тому двовимірні уявлення є змінними й сумісними з оригінальним формулюванням теорії цінностей. Актуалізація цінностей певного типу може призвести до зниження значущості цінностей протилежної осі вимірювання, і навпаки, сприяти зростанню актуальності цінностей, що лежать на тій самій осі біполярної структури. Для перевірки пропонованого бачення цінностей Ш. Шварц провів дослідження, у якому взяли участь респонденти з різних культур та країн. У результаті емпіричних досліджень було доведено універсальність структури ціннісних типів та їх розташування один щодо одного (практично в 90% вибірок вони були ідентичні). Дані не підтвердили ідею про існування додаткових, універсально мотиваційних типів цінностей, не охоплених теорією. Цей висновок було зроблено на підставі результатів, отриманих на різних вибірках, де психологи, які проводили опитування, додавали специфічні цінності, важливі, на їх думку, в цих культурах. Коли ж ці нові цінності було включено до аналізу найменшого простору, області, що представляють нові типи цінностей, не з'явилися. Замість цього додані цінності з'явилися в областях, відповідних ціннісним типам [6]. У той же час, Ш. Шварц визнає, що в певних випадках емпірична структура цінностей може мати деякі розбіжності з «ідеальною», наприклад, через особливі соціальних умов життя респондентів. Такі розбіжності, в основному, проявляються через склеювання ціннісних факторів. Тобто, кореляційний зв'язок між типами цінностей має культурну детермінацію, що обов'язково треба враховувати при проведенні досліджень та аналізі цінностей.

Для цінностей, які мають декілька значень, Ш. Шварц виокремив концептуальні підтипи:

«Цінності універсалізму»

Таблиця свідчить, що існують уточнення структури ціннісного типу універсалізму і вони введені для кожного з десяти типів цінностей теорії Ш. Шварца. Уточнена теорія спирається

на ключові положення теорії цінностей, які, ігноруються під час досліджень. Цінності формують круговий мотиваційний континуум і це означає, що зміна одного компонента структури впливає на інші елементи структури цінностей. Результати конфірмаційного факторного аналізу та багатовимірного шкалювання підтвердили дану модель організації цінностей. Ш. Шварц не тільки зупиняється на виокремленні типів цінностей, але й звертається до набору динамічних транзитивних взаємозв'язків між цінностями. При цьому він посиляється на партнерство та конфлікти, що виникають у гонитві за реалізацією мотиваційних проблем, які вони виражають. Теорія та інструменти вимірювання цінностей вбирають у себе та доповнюють одиниці вимірювання усіх інших методик, що додатково підтверджує можливість якісного та спрощеного, завдяки використанню однієї методики, аналізу цінностей.

Отже, можна виділити декілька основних положень: цінності – це вид переконань, цілі, до яких прагне людина, і образ поведінки, який сприяє досягненню цих цілей (Ш. Шварц, У. Білські) [1]. Витоки людських цінностей простежуються в культурі, суспільстві, суспільних інститутах та особистості людини (Р. Інглхарт, Г. Хофстед), загальна кількість цінностей невелика, всі люди володіють однаковими цінностями, однак відрізняються їх значущістю (М. Рокич) [5]. Цінності організовані в систему, зміна однієї складової системи цінностей впливає на значущість усіх інших (М. Рокич, Ш. Шварц) [5]. Емпіричний інструментарій Ш. Шварца є проекцією теорії універсальних людських цінностей та об'єднує у собі головні аспекти вищезазначених методик дослідження цінностей [2].

У 1992 році Шварц створює опитувальник, який дозволив комплексно дослідити ціннісні орієнтири особистості. Цінності були відібрані з усіх основних світових релігій, а також опитувальників, розроблених в Азії, Африці та на Заході. Важливою працею є Методика «Огляд цінностей», в якій було сформовано на основі попередніх досліджень два рівні функціонування цінностей. «Огляд цінностей» дає можливість вивчити нормативні ідеали, цінності особистості

Таблиця 1

«Цінності універсалізму»

Універсалізм	Мотиваційна мета ціннісного типу
Універсалізм – Турбота про інших	Прагнення до рівності, захисту, справедливості всіх людей
Універсалізм – Дбання про природу	Збереження природного середовища
Універсалізм – Толерантність	Прийняття і розуміння тих, хто відрізняється від тебе

на рівні переконань, а також структуру цінностей, що найбільше впливає на особистість в цілому. Опитувальник Шварца з вивчення цінностей особистості є шкалою, призначену для виміру значимості десяти типів цінностей. Він складається з двох частин, що відрізняються процедурою проведення. Перша частина опитувальника «Огляд цінностей» надає можливість вивчити нормативні ідеали, цінності особистості лише на рівні переконань, і навіть структуру цінностей, надає найбільше впливом геть усю особистість, але завжди виявляється у реальному соціальному поведінці. Друга частина опитувальника «Профіль особистості» вивчає цінності на рівні поведінки, тобто індивідуальні пріоритети, що найчастіше виявляються у соціальній поведінці особистості.

Відмінність показників за типами цінностей у цих двох частинах опитувальника відображає ціннісний тиск, який здійснюється через соціалізацію та за допомогою референтної групи та традицій. Методика дозволяє оцінити цінності за трьома основними критеріями: значущість окремих цінностей, значущість ціннісних типів та загальна спрямованість цінностей респондентів. Дослідження дозволило розробити валідизований для різних культур інструмент для вимірювання цінностей, всебічний, близький до універсального, набір ціннісних типів вивчення індивідуальних відмінностей, а також, базис для співвіднесення інтегрованих систем цінностей коїться з іншими цікавими змінними. Можливість використання певної частини методики «Огляд цінностей» базується на тому, що: по-перше, список термінальних та інструментальних цінностей є повноцінними методиками, які дозволяють зробити якісні висновки один без одного; по-друге, сучасні висновки Шварца стосовно інструментарію універсальної теорії цінностей призводить до ідеї, за якою пропонуване теорією розділення ціннісного кола на десять областей іноді суперечить принципу економії. Разом з тим теорія не вимагає використання всіх типів цінностей, а надає можливість працювати з тим набором цінностей, який більше підходить для цілей дослідження.

Цінність «безпе́ка сім'ї» належить до індексу «безпе́ка» і відображає прагнення до збереження здоров'я, добробуту сім'ї, у тому числі як гарантії власної безпеки. Цінність свободи належить до ціннісного блоку «самостійність», що виявляється у значенні самостійного мислення та вибору способів дії, у творчості й дослідницькій активності. Цінності «смысл життя» та «справжня дружба», у силу семантичної мінливості, не були

внесені Ш. Шварцом до певного мотиваційного блоку. Таке поєднання цінностей окреслює пріоритетність підтримки добрих стосунків з найближчим оточенням, що збігається з потребами в укоріненні, та цінностей особистісної свободи й пізнання навколишнього світу.

Шварц розробив теорію динамічних відносин між ціннісними типами, де описується концептуальна організація системи цінностей. Він стверджував, що дії, які здійснюються відповідно до кожного типу цінностей, мають психологічні, практичні та соціальні наслідки, які можуть вступати в конфлікт або, навпаки, можуть бути сумісними з іншими типами цінностей.

Висновки. Ціннісні орієнтири відіграють важливу роль сьогодення у вивченні особистості. Слід зазначити, що категорія «цінності» займає особливе місце при аналізі психологічних чинників ставлення людини до навколишнього середовища. Цінності як проекція ставлення до природи є об'єктом дослідження екологічної психології чи інвайроментальної психології. Умовно можна виділити три групи цінностей: перша має ситуативний характер і пов'язана з буденним життям людей, виконанням обов'язків та функцій, друга група цінностей стосується освітнього рівня людей, їх професійної діяльності та прояву себе, а третя група, в свою чергу, це територія людського світогляду, прав і свобод індивідів, їх духовних пріоритетів. Так як, основне значення ціннісних орієнтирів полягає у формуванні особистості, відкриття людиною цінностей тотожне віднаходженню особистості самої себе. Методика Шварца є: універсальним інструментом дослідження людський цінностей, що відіграє важливу роль у становленні особистості, її поведінці та взаємодії у соціумі; дозволяє встановити порядок пріоритетності цінностей; визначити основні мотиваційні блоки; допомогти виявити конфлікти між різними цінностями, що можуть виникати у людини та впливати на її рішення та поведінку; дозволяє вивчати як когнітивні аспекти тобто мислення і знання так і мотиваційні, а саме прагнення та бажання.

Методика Шварца може бути використана для порівняння цінностей різних груп людей поділених за віком, статтю, а також соціальним статусом. Окрім того досліджуючи вплив цінностей на поведінку методика Ш. Шварца може бути використана для вивчення зв'язку між цінностями та різними видами поведінки, що визначає її транзитивність у таких справах, як вибір професії або політичне уподобання чи скажімо ставлення

особистості або ж соціальної групи до навколишнього середовища. Таким чином, така методика виступає, як потужний інструмент для вивчення

цінностей і мотивації людини, а також для аналізу транзитивності ціннісних орієнтирів та їх впливу на різні аспекти її життя.

Список літератури:

1. Bilsky W. Schwartz Sh. The Structural Organization of Human Values: Evidence From Three Rounds of the European Social Survey (ESS) / W.Bilsky, M.Janik, Sh.Schwartz. / Journal of Cross-Cultural Psychology – 2010. URL: <http://jcc.sagepub.com/content/early/2010/07/16/0022022110362757.abstract>.
2. Dror Y. Muddling Through – «Science' or Inertia» / Y.Dror / Public Administration Review. – 1964. – № 24.
3. Morris C.W. Varieties of Human Value. – Chicago, 1956.
4. Rokeach M. Beliefs, Attitudes, and Values. – San Francisco, 1969.
5. Rokeach M. Stability and change in american values priorities / M. Rokeach, B. M. Rokeach / American Psychologist. – 1989. – Vol. 44. – P. 775–785.
6. Schwartz S., Value consensus and importance. A Cross National Study / S. Schwartz, G. Sagie / Journal of cross cultural psychology. – 2000. – Vol. 31, № 4. – P. 465–497.
7. Shvartz Sh. Kyturnie shennostnie orientazii: priroda I sledstviya nazionalnikch razlishiy (S. Schwartz. Cultural tsennosnye orientation: the nature and consequences national differences) Psychology. Journal of Higher School of Economics, 2008. T. 5, № 2., p. 37–67.

Tymoshenko T.S., Krasota A.O. PSYCHOLOGICAL TRANSITIVITY IN THE VALUES OF PERSONALITY THROUGH THE PRISM OF Sh. SCHWARTZ'S METHODOLOGY

The article considers the problem of values and value orientations, which are used by people to choose and justify their actions, as well as to evaluate other people, themselves and events – as criteria. Thus, values are more of evaluation criteria than qualities inherent in the objects themselves. The article provides an opportunity to dwell on the psychological aspect of the problem, as well as on methods of its study. Special attention is paid to the concept and methodology of value research, as well as the effectiveness of Schwartz's development of his questionnaire for studying individual differences in values and their systematization. Instead, research conducted in recent years have revealed interesting connections between individual values of a person, with values related to work, and the meaning that people put into work with the anxieties and agitation that they experience, as well as with their own subjective well-being. The authors emphasize that new and promising areas of cross-cultural research are none other than the relationships between values and behaviour, as well as their transitivity with people's personal qualities. At the same time, the measurement tool should be aimed at studying the values and value orientations of both groups and individuals. The conclusions of the study highlight the importance of Schwartz's methodology in studying the values of an individual in each society, as well as the differences between social groups within the same nation. Its allowed us to understand that individuals belonging to the same or different social groups differ in their value priorities, which is reflected in their genetic heredity, personal experience, social status, and the influence of culture. That is why the value priorities of an individual are central goals that are related to all aspects of his behaviour. The article emphasizes that it is values that are a qualitative indicator for tracking the processes of social and individual change that arise as a result of historical, social, and personal events.

Key words: individual priorities, behaviour, social behaviour, motivation, normative ideals, worldview paradigm, personality, personal ideals, values, value orientations.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 25.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025